

RELIGIÓ: L'AMBIVALÈNCIA DEL SENTIT

PEDRO A. RIBEIRO DE OLIVEIRA

Juiz de Fora MG, Brasil

La història de la humanitat mostra sovint la religió col·locada al servei dels poderosos, però també se la pot trobar en moltes lluites d'alliberament. De vegades, la mateixa religió es troba a totes dues bandes del conflicte: una banda dona suport a la metròpoli colonial, i l'altra als moviments nacionals; en nom del mateix Déu es beneeix el capital i es recolza la lluita operària. La mateixa Bíblia legitima la dictadura i la resistència popular... Fixem-nos en el que la sociologia ens en pot dir:

La religió com a llenguatge

Pel fet de ser un conjunt de ritus i de creences, la religió és el llenguatge que comunica l'humà i el sobrenatural. Com tot llenguatge, és al mateix temps un mitjà de comunicació i de pensament. L'interès de la sociologia per l'estudi de la religió rau justament en el fet que aquesta és un "sistema de pensament" capaç de donar "sentit" a tot el que hi ha o hi haurà. Per a la religió, tot s'inscriu en el misteriós ordre còsmic que tan sols ella és capaç de desxifrar. Com diuen les parelles d'enamorats: "el nostre amor estava escrit en les estrelles". Desxifrar el sentit de l'existència –"qui sóc, d'on vinc, cap on vaig"– és el camp propi del llenguatge religiós.

Per tal d'elaborar les seves narratives de sentit, la religió recorre a categories que li són peculiars: sagrat i profà, material i espiritual, etern i temporal, el que és del cel i el que és de la terra, benedicció i maledicció, i d'altres dicotomies per l'estil. Aquestes són els fonaments de les narratives que donaran sentit a l'experiència viscuda. La força de la narrativa plausible i convincent –és a dir, rebuda com a vertadera– es troba en la seva capacitat de guiar els comportaments i de definir el bé i el mal, la veritat i l'error. Pot fer que les persones donin la seva vida com a testimoni o, en sentit invers, pot fer que matin qui s'oposi a la seva veritat. Però (i aquí resideix la seva flaqueza) la religió només té força en la mesura en què la seva narrativa de sentit és acatada. D'aquí la necessitat de reinventar les narratives per respondre a les formes d'existència en constant canvi. Una religió que només fa que repetir les antigues narratives perd la credibilitat, es torna incapaç d'influir la gent i acaba cedint el lloc a una altra religió més

adequada a la realitat del moment.

Però el sentit per a l'existència està lluny de ser una necessitat únicament psicològica. Quan es pregunta "qui sóc? d'on vinc? cap on vaig?", la persona no busca tan sols una resposta individual, sinó un sentit per a la seva existència en tant que forma part de la societat. I és aquí on rau la importància sociològica de la religió: en la mesura en què la narrativa de sentit s'aplica a atributs determinants per la condició social –com ara la riquesa, el poder i el prestigi–, aquests atributs passen a ser considerats com a resultants d'un disseny diví que ha de ser acceptat amb resignació. En aquest sentit, la religió és una força estructuradora de la societat: aplicada a les relacions socials, transforma l'"és així" en "ha de ser així" o en "no pot ser així".

En la mesura en què les narratives religioses es difonen entre els membres d'una determinada societat, aquestes amotllen el seu comportament per mitjà d'hàbits adequats a la manutenció de l'ordre establert. En fer-ho, la religió exerceix la funció social i política de legitimar, per efecte de la consagració, les relacions de poder entre grups, gèneres, classes o ètnies. La història de "la nostra Amèrica" és plena d'exemples de com la religió ha servit per mantenir l'ordre establert pels colonitzadors: qui s'oposava a les institucions i a l'ordre vigent estava en contra de la voluntat de Déu –interpretada per la jerarquia de l'Església, és clar.

Treball religiós

S'equivoca, tanmateix, qui veu solament aquest costat de la religió i no s'adona que –com qualsevol realitat històrica– té un altre costat. La religió no és pas un reflex automàtic, més o menys mistificat, de les estructures socials o dels interessos econòmics d'un grup (tal com afirma el materialisme vulgar), sinó el resultat d'"un treball religiós". Aquest concepte, ideat per Pierre Bourdieu l'any 1971, ens obre els ulls cap a la complexitat de la religió sota el punt de vista sociològic. Sempre que algú, quan du a terme un ritual o expressa una creença, atribueix un sentit sagrat a alguna cosa o esdeveniment, i això es torna un ritual o creença d'un grup, per petit que sigui, aquesta persona realitza un "treball religiós".

La religió ha de ser sociològicament entesa com el

resultat d'un treball religiós que es reproduïx al llarg del temps. Convé destacar que això no nega la possibilitat que el treball religiós –que és essencialment humà– pugui ser fruit d'una revelació o inspiració divines, però aleshores ja deixaríem el camp de la sociologia per entrar en el camp de la fe. Jesús de Natzaret, per exemple, va realitzar un treball religiós en proclamar que el Regne de Déu ja s'estava duent a terme en la història humana. Els seus seguidors, reproduint aquest anunci, també realitzen un treball religiós. D'altres profetes i sacerdots, quan ensenyen d'altres doctrines, també fan un treball religiós. I no és competència de la sociologia dir quin d'ells és fruit de la inspiració divina o quin d'ells és el més vertader.

Com que la narrativa de sentit és fruit d'un treball religiós, aquesta està condicionada pel lloc social de seu productor. No és el mateix anunciar el Regne de Déu vivint entre camperols i artesans de Galilea, que sent sacerdot al temple de Jerusalem. O, prenent un exemple actual, dues religioses de la mateixa congregació probablement anunciaran l'evangeli de manera ben diferent si l'una viu en un barri pobre i l'altra en una comunitat que atén joves de classes benestants. Aquest condicionament no pot ser vist com a determinista, però tampoc s'ha de subestimar: tot treball de religió és condicionat pel medi social on es du a terme.

La religió davant d'interessos en conflicte

En qualsevol societat hi ha interessos en conflicte, perquè no tot el que és bo per a una part ho és per a l'altra. És per això que un grup, quan es torna dominant, necessita convèncer els altres que el seu interès coincideix amb l'interès general: el colonitzador es presenta com aquell que ve per civilitzar els pobles endarrerits; el gran propietari diu que ofereix feina a qui no en té; l'home justifica el seu poder mostrant-se com a protector de la dona que ell mateix fragilitza... L'estratègia és que el costat dominant cregui que l'ordre establert també és bo per a l'altre, de tal manera que aquest no es revolti.

En aquesta estratègia la religió pot ser molt útil per al costat dominant. Al capdavant, els rics no en tenen prou de ser rics, sinó que volen sentir-se mereixedors de la seva riquesa. Volen que la religió els asseguri que són rics perquè han estat beneïts per Déu, perquè els seus pares van fer el bé, o perquè han estat escollits per Déu per governar la resta del món. També volen que la religió digui als pobres que seran recompensats pels seus sofriments a la terra, sempre i quan no es rebel·lin. Qui fa aquesta mena de treball religiós i produeix una

narrativa de sentit convincent rep tots els favors dels dominants: prestigi, honors, excel·lents donatius i tot allò que cal per a portar una vida sense preocupacions financeres.

En canvi, per al costat dominat tot és ben diferent, ja que l'interès de qui pateix opressió és, en primer lloc, alliberar-se'n. La narrativa religiosa que li agrada és aquella que basa la seva esperança d'alliberament. Però qui farà aquesta classe de treball religiós? A diferència dels dominadors, els dominats no tenen recursos financers per sostenir algú que elabori aquesta narrativa de manera sistemàtica, refinada, amb fonamentació erudita. En general, la part dominada només pot comptar amb els propis membres del seu grup o amb persones que, tot i ser oriündes dels grups dominants, opten pels pobres com una opció de classe social. És a dir: es posen al seu servei. És per aquest motiu que les narratives de sentit del costat dominat, en general, sorgeixen amb la forma d'autoproducció religiosa: gent sense formació teòrica especialitzada però de gran sensibilitat envers la vida amenaçada, teixeixen narratives de sentit veritablement revolucionàries, ja que deslegitimen l'ordre establert, desmistifiquen la seva sacralitat i assenyalen la seva hipocresia. Quan aquestes narratives populars troben el recolzament teòric d'intel·lectuals que es converteixen a la causa dels dominats, augmenten tan la seva força dins la societat que es tornen capaces de canviar les pròpies estructures socials de dominació.

Aquest potencial revolucionari de la narrativa religiosa elaborada a partir del costat socialment dominat provoca temor als dominants, que ho fan tot per silenciar-la. La folclorització de les religions populars, el menyspreu per les religions indígenes i afroamericanes, així com la persecució de les teories de l'alliberament i del diàleg interreligiós, són la cara religiosa d'un conflicte social que, en el fons, té interessos de classes en oposició.

Per acabar, la sociologia ens ajuda a adonar-nos d'on rau el factor que col·loca la narrativa de sentit de la religió a favor de qui domina o a favor de qui busca l'alliberament: és la posició social de qui porta a terme aquest "treball religiós". El mateix llenguatge que legitima la dominació pot legitimar la rebel·lió. Tot depèn de qui fa la narrativa i de com la fa. Però la sociologia s'absté de jutjar qui fa la narrativa més vertadera, perquè això ja es veu a la pràctica: "pels fruits es coneix l'arbre".